

De Utrechtse Forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie

Fietsroute (ca. 25 km); Startpunt Domplein

Deze fietsroute leidt u langs 10 forten rond Utrecht die behoren tot de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Deze 85 kilometer lange verdedigingslinie, aangelegd vanaf 1815 en tot 1940 gebruikt, loopt van het huidige IJsselmeer tot de Biesbosch en verving de Hollandse Waterlinie uit de 17^e eeuw. De linie moest de belangrijkste steden in west-Nederland beschermen tegen vijandelijke aanvallen vanuit het oosten. Met de aanleg van de Nieuwe Hollandse Waterlinie viel ook Utrecht binnen het beschermde gebied.

De Waterlinie

De forten zijn het meest zichtbare deel van de linie maar speelden in feite een kleinere rol in de verdediging dan hun vaak imposante uitstraling en omvang doet vermoeden. De kern van de Waterlinie was een ingenieus uitgedacht systeem van sluisen, dijken en kanalen waardoor een strook land van zo'n 3-5 kilometer breed tot kniehoogte onder water gezet kon worden (inundatie); te ondiep voor vaartuigen om te bevaren maar diep genoeg om doorgang van soldaten met paarden en kanonnen te bemoeilijken. De forten moesten de linie extra beschermen op plekken waar inundatie moeilijk was of waar belangrijke wegen de linie doorkruisten. Toen de linie in mei 1940 voor de 3e keer in stelling werd gebracht, vlogen de Duitsers er over heen en bombardeerden Rotterdam. De linie bleek ingehaald door de tijd en verloor z'n functie.

Stelling van Utrecht

Rond Utrecht liggen twee kringen van forten die samen met alle kanalen, sluisen, dijken en inundatiekommen, de Stelling van Utrecht vormen. De binnenste ring dateert uit het begin van de aanleg (ca. 1820). Toen in de decennia daarna Utrecht verder uitbreidde en de kracht van het geschut toenam waardoor de vijand over de forten heen alsnog de stad kon beschieten, werd rond 1870 een tweede ring forten aangelegd.

Deze fietsroute brengt u langs een aantal forten van zowel de binnenste als de buitenste kring. U proeft er nog de sfeer van hun militaire verleden. Maar u zult ook zien hoe de forten in de loop der tijd zijn opgeslokt door de stad en haar omgeving. Nieuwe eigenaren, waaronder de gemeente Utrecht, bliezen de forten vanaf het einde van de 20e eeuw nieuw leven in. Een herwaardering bij uitstek voor monumenten die vanaf 1940 letterlijk en figuurlijk uit het zicht waren geraakt.

De verschillende gebruikers en eigenaren van de forten zijn verenigd in de Stichting Stelling van Utrecht en zetten zich gezamenlijk in voor behoud van de forten en het delen van hun bijzondere geschiedenis. De gehele Nieuwe Hollandse Waterlinie is met zijn water als verdedigingsmiddel uniek in de wereld en daarom sinds 2021 geplaatst op de UNESCO Werelderfgoedlijst.

Fiets de Domstraat in naar Janskerkhof, steek busbaan over, linksaf Lange Jansstraat/Potterstraat tot Oudegracht; hier rechts en water volgen. Fiets alwaar rechtdoor met het water aan uw linkerhand: via Bemuurde Weerd, Lauwerecht en Anthoniedijk. Sla bij de Loevenhoutsedijk links en voor de rode brug direct rechts, blijf weer langs het water fietsen: Jagerskade, Zandpad en Vechtdijk. Bij Y-splitsing rechtsaf Klopdijk in fietsen en daarna direct links de 1^e polderweg. U komt bij:

1. 1^e Polderweg 4, Fort aan de Klop

Dit fort werd in 1850-1852 gebouwd op een belangrijk kruispunt van water- en verkeerswegen waarover de stad Utrecht bereikbaar was. Het meest in het oog springend is het bomvrije wachthuis in het midden van het terrein. De muren van dit ronde gebouw bestaan uit 1,30 meter dik metselwerk. Toen het fort z'n verdedigingsfunctie verloor, werd het gebruikt als opslag- en bevoorradingspost. De vorm van het fort met de gracht, het bomvrije wachthuis, de houten artillerieloodsen en de garageloods zijn behouden.

Tegenwoordig huisvest het fort een restaurant met terras en wordt het gebruikt als vergader- en overnachtingslocatie met o.a. hotelkamers, appartementen en een camping.

Fiets terug naar de Klopdijk en sla linksaf. Fietspad almaar blijven volgen (u steekt achtereenvolgens de Orincodreef en de Rio Brancodreef over). Op het eind bij 4-baansweg linksaf slaan en daarna bij stoplichten rechtsaf. Neem na oversteken van de grote weg direct rechts het fietspad. Daarna rechtdoor het bruggetje oversteken. U komt bij:

2. Gageldijk 165, Fort de Gagel

Fort de Gagel bestond al vanaf ca. 1820 als aarden verdedigingswerk om de Klopvaart en de Gageldijk te beschermen. Rond 1850 werd het ingrijpend gewijzigd, met onder meer de bouw van een vierkant bomvrij wachthuis, en in 1880 werd daar nog een twee verdieping-hoge kazerne aan toegevoegd. In aanloop naar de Tweede Wereldoorlog werden op de flanken van het fort drie groepsschuilplaatsen van gewapend beton aangelegd. Hier konden zo'n 10-13 personen schuilen bij vijandelijke beschietingen.

De gemeente Utrecht (eigenaar) heeft een plan ontwikkeld voor de restauratie en nieuwe bestemming van het fort als 'Poort tot het Noorderpark' met horeca, vergaderaccommodatie en een infocentrum.

Terug naar Gageldijk en linksaf de weg vervolgen. Almaar rechtdoor fietsen – de weg maakt een slinger (rechts – links) en weer rechtdoor fietsen tot aan een grote verkeersrotonde (aan uw linkerhand is een tuincentrum). Sla hier bij de 2^e stoplichten rechtsaf, weg oversteken en daarna linksaf fietspad volgen tot aan kruising met Bastionweg. Hier rechtsaf het fietspad nemen en u komt bij:

3. Kapelweg, Fort Blauwkapel

Dit fort dankt zijn naam aan het 15e-eeuwse kerkje (met blauw plafond), middenin het oude dorpje waar het fort omheen is gebouwd, vanaf de periode 1818-1821. Op het fort bevinden zich o.a. een bomvrij wachthuis (1852), een bomvrije kazerne (1874), een militaire loods (1883), een fortwachterswoning en groepsschuilplaatsen en een mitrailleurkazemat uit diverse perioden. De bomvrije kazerne (ten noorden van kapel) is in gebruik bij verschillende kleine bedrijfjes. Het bomvrij wachthuis (aan de zuidzijde van het fort) wordt gebruikt door scoutinggroep Willem de Zwijger. De hele westzijde van het fort is recreatieterrein en overdag vrij toegankelijk (via klaphekken). Het dorpje Blauwkapel is aangevuld met nieuwbouw.

Weg door het fort vervolgen en na het uitfietsen van het fort linksaf slaan. Na een slinger in de weg rechtsaf het spoor oversteken, Voordorpsedijk, onder viaduct door, volgende spoor oversteken en rechtdoor weg helemaal uitfietsen tot aan T-splitsing; hier rechtsaf slaan. U fietst een klein stukje om Fort Voordorp, neem na de bocht het eerste fietspad rechts (richting Utrecht-Centrum). Fietspad helemaal uitfietsen tot aan verkeerslichten. Weg oversteken, rechtsaf het viaduct onderdoor en vervolgens het fietspad langs de grote weg rechtdoor volgen tot aan Manegelaan. Hier linksaf en bij Ariënslaan rechtsaf. Neem na de bocht het fietspad links (Lo Bruntpad) en daarna het eerste fietspad rechtsaf. Uitfietsen tot aan grote weg, rechtsaf slaan. U komt langs:

4. Biltsestraatweg 160, Fort de Bilt

Dit fort werd gebouwd in de jaren 1816-1819 op de uitvalsweg vanuit Utrecht richting de Bilt. Aanvankelijk liep deze weg – met bijbehorende tramlijn – om het fort heen maar toen het verkeer in de loop der tijd aanzienlijk toenam, werd in 1929 de Biltsestraatweg dwars door het fort heen gelegd. Sindsdien is het fort in tweeën gesplitst en het zuidelijke deel is tegenwoordig in gebruik door de Koninklijke Marechaussee. Tijdens de Tweede

Wereldoorlog zijn op het fort 140 verzetsstrijders gefusilleerd – het aanwezige monument herinnert hier nog aan – en na de oorlog werden er enige tijd NSB'ers gevangen gezet.

Weg vervolgen tot waar het fietspad onder een verkeersrotonde doorgaat, hier linksaf. Fietspad langs 4-baansweg en busbaan blijven volgen, met de bocht mee naar links busbaan blijven volgen. Met de bocht mee naar rechts, viaduct onderdoor, busbaan blijven volgen en na een tweede viaduct wederom rechtdoor. Na het rode gebouw (Minnaert-gebouw) links de Budapestlaan op. Aan de rechterkant vindt u:

5. Budapestlaan 17, Fort Hoofddijk (Botanische Tuinen)

Dit fort uit 1877-1879 is onderdeel van de tweede fortенring. Het werd gebouwd ter bescherming van de Hoofddijk, een doorgang die midden door inundatiegebied liep. Het fort bestaat uit een bomvrije kazerne en drie (momenteel niet toegankelijke) remises. Op en rondom het Fort Hoofddijk liggen de Botanische Tuinen van de Universiteit Utrecht met een grote collectie planten uit de hele wereld.

Fiets dezelfde weg terug tot vlak voor het viaduct. Hier linksaf weg oversteken en doorfietsen tot volgende grote kruising met stoplichten. Hier oversteken, direct rechtsaf en het viaduct onderdoor (Weg tot de Wetenschap). Fietspad langs sneltrambaan blijven volgen tot aan Y-splitsing voor een hoge woonflat. Trambaan oversteken, direct rechtsaf slaan, weg oversteken en neem fietspad rechtdoor. Na 150m ziet u aan de rechterhand de toegang tot:

6. Herculeslaan 1, Kromhout Kazerne

Op het terrein van de huidige Kromhout Kazerne, het hoofdkwartier van de Koninklijke Landmacht, vindt u Fort Vossegat. Het fort, aangelegd tussen 1817-1819, was onderdeel van de eerste Hollandse Waterlinie en moest de Kromme Rijn, de weg Utrecht-Bunnik en een belangrijke sluis verdedigen. Met de komst van een tweede fortенring enkele decennia later verloor Vossegat zijn functie. Op het terrein zijn nog het bomvrije wachthuis, een officiersshut uit 1875 en de 'Brug met de 12 gaten' te zien. Tot 1995 vormde de hele kazerne een geheel met de oude Kromhout Kazerne, waar nu het University College Utrecht gevestigd zit.

Bij verlaten terrein links aanhouden. Weg oversteken richting stadion en sla linksaf op het fietspad. Fiets terug naar de Y-splitsing, steek weg en trambaan over en sla rechtsaf. Fietspad blijven volgen tot voorbij de hockeyvelden. Bij de trambaanovergang rechtsaf de Koningsweg op fietsen. Zo'n 50m vóór het viaduct ziet u aan weerszijden van de weg de toegang tot de volgende twee fortен:

7. Koningsweg 290, Lunet I, Fort van de Democratie

Dit fort is een van de 'Vier Lunetten op de Houtense vlakte', een hoger gelegen deel dat niet onder water gezet kon worden. De vier fortен zijn wat kleinere fortен dan de andere, hebben de vorm van een halve maan (=lunet) en vormen samen één verdedigingswerk. Lunet I (1819-1821) bestaat uit twee zogenaamde flankkazematten, aan de punten van de halve maan. Eind jaren '30 van de vorige eeuw werden nog een mitrailleurkazemat en groepsschuilplaatsen van gewapend beton aangelegd, omdat de bakstenen flankkazematten niet meer voldeden. Tijdens de Koude Oorlog is er een atoomschuilbunker gebouwd die in gebruik was als commandocentrum van de organisatie Bescherming Bevolking (BB). Lunet I is op dit moment in gebruik door muzikanten van BUI, het Platform for Improvised Arts. Tevens is er een buitenschoolse opvang gehuisvest.

8. Koningsweg 133C, Lunet II

Lunet II (1819-1921) is in opzet en vorm vrijwel identiek aan Lunet I. In aanloop naar de Tweede Wereldoorlog werd er begonnen met de aanleg van groepsschuilplaatsen maar die zijn nooit voltooid. Tussen dit fort en Lunet III werd de spoorlijn vanuit Utrecht richting Den

Bosch en Arnhem aangelegd die beschermd werd door beide Lunetten. Lunet II is momenteel in gebruik door Monumentenwacht Utrecht.

Ga terug naar de Koningsweg, sla linksaf, en na het viaduct direct links het fietspad omhoog nemen. Na het oversteken van het spoor fietspad omlaag volgen met een scherpe bocht naar rechts. Onderaan weer rechts, viaduct onderdoor en met de bocht mee naar rechts. Links ziet u de toegang tot:

9. Houtensepad 150, Lunet III

Dit fort (1819-1821) maakt tegenwoordig, samen met Lunet IV, deel uit van het Beatrixpark in de wijk Lunetten (vernoemd naar de vier forten). Het driehoekig fort met gracht, stenen bekledingsmuren en twee 19e-eeuwse kazematten werd in dezelfde periode gebouwd als de andere Lunetten. Vóór de Tweede Wereldoorlog werden er nog een mitrailleurkazemat en twee groepsschuilplaatsen in gewapend beton opgetrokken. Tegenwoordig is het fort in gebruik door een scouting en een buitenschoolse opvang.

Terug naar Houtensepad, weg vervolgen en na de bocht (vlak vóór de brug) rechtsaf de Oude Liesbosweg in fietsen, tot u links de toegang ziet tot:

10. Oude Liesbosweg 68, Lunet IV

Lunet IV (1824-1826) heeft aan de noord- en zuidzijdeflank kazematten en wordt omringd door een gracht met toegangsbrug. In de 20ste eeuw werden nog kazematten en een groepsschuilplaats in gewapend beton gebouwd. Nu is Lunet IV in gebruik als zorgfort voor mensen met een verstandelijke beperking die er een restaurant en vergaderruimtes runnen.

Terug naar Domplein: volg Oude Liesbosweg terug naar het Houtensepad. Linksaf, tot onder het viaduct en nu helemaal rechtdoor fietsen tot verkeerslichten. Oversteken rechtdoor brug over (Vondellaan) en tweede weg rechts onder tunnel door (Bleekstraat). Bij verkeerslichten links de Catharijnesingel op en bij tweede brug rechts (Lange Smeestraat). U kruist de Oudegracht, rechtdoor tot aan Lange Nieuwstraat. Hier links en uitrijden tot aan Domplein.